

Kur'ân-ı Kerîm'de 'Bel' Edatının İçerdiği Manalar ve Türkçeye Çeviri Problemi

Servet Demirbaş | ORCID: 0000-0001-6415-2140

Dr. Öğr. Görevlisi | Sorumlu Yazar | sdemirbas@ybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | ROR ID: 05ryemn72

İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Ankara, Türkiye

Öz

Dil sürekli değişen ve gelişen bir yapıdır. Dilde varlığını sürdüren her lafzın taşıdığı bir mana ve değer vardır. Bu manalar, lafızların ilişki kurduğu diğer kavramlarla zenginleşir. Arap dilinin ve Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli dil özelliklerinde biri de çok anlamlılıktır. Çok anlamlı lafızların ifade ettiği manalar siyak ve sibakın delaletiyle tespit edilmeye çalışılır. Dilin yapısı gereği çok anlamlı lafızlar birbirine yakın manalar ifade ettikleri gibi birbirine zıt anlamları da içermektedir. Bu anlamlardan hangisinin tercih edileceği karinelerle belirlenir. Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında ve tercüme yoluyla Arapça dışında başka dillere aktarılmasında çok anlamlı lafızların ifade ettikleri manaları bağlamına göre belirlemek büyük önem arz etmektedir. Bu özellik, kelime türlerinden isim ve fiilde olduğu gibi edatlarda da vardır. Edatlar, cümleyi oluşturan ana unsurlar ya da metni oluşturan cümleler arasında anlam ilişki kurarak metni inşa etmeyi kolaylaştırırlar. Arap dilinde ve Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan edatların kullanımı ve taşıdıkları anlam zenginliğiyle ilgili erken dönemlerden itibaren çok derinlikli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar gramer eserlerinde, tefsirlerde, fıkıh usûlü eserlerinde dağınık olarak yapıldığı gibi sadece edatları konu edinen eserlerin yanı sıra sadece bir edattan bahseden çalışmalar da yapılmıştır. Tercüme çalışmaları açısından bakıldığında kaynak dildeki lafızların cümledeki konumlarına göre taşıdıkları manaları doğru tespit ederek hedef dildeki doğru karşılığını bulmak, tercümenin sıhhati açısından kaçınılmazdır. Bu başarısız olduğu zaman kaynak dildeki metnin anlamı hedef dile aktarılırken ya buharlaşacak ya da esas metnin sahibinin kastetmediği anlamlar hedef dile aktarılacaktır. Bu durum kaynak metnin yanlış anlaşılmasına sebep olacağı gibi hedef dilin okurları açısından da içinden çıkılması zor anlam kargaşasına sebep olacaktır. Bu çalışma, Arap dilinde ve Kur'ân-ı Kerîm'de çokça kullanılan ve Allah Teâlâ'nın muradının anlaşılmasında önemli roller üstlenen “بَل/” edatının kullanımını ve ifade ettiği manaları inceledikten sonra, bu manaların Türkçeye çevirisindeki problemler seçilen bazı meâller üzerinden tetkik edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân Mealleri, “Bel”Edatı, Çeviri, Problem

Atıf Bilgisi

Demirbaş, Servet. "Kur'ân-ı Kerîm'de 'Bel' Edatının İçerdiği Manalar ve Türkçeye Çeviri Problemi". *Eskiyeni* 47 (Eylül 2022), 765-788.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1039336>

Geliş Tarihi	21 Aralık 2021
Kabul Tarihi	15 Mart 2022
Yayın Tarihi	20 Eylül 2022
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editörler – Yayın Kurulu Üyeleri) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem Çift Taraflı Kör Hakemlik + Şeffaf Hakemlik Modeli
Değerlendirme	Hakemlerin raporları, makale ile birlikte yayımlanmaktadır. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/page/13397 Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Meanings of the Preposition 'Bal' in the Qur'ān and the Problem of Its Translation into Turkish

Servet Demirbaş | ORCID: 0000-0001-6415-2140

Ph. D. Lecturer | Corresponding Author | sdemirbas@ybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt University | ROR ID: 05ryemn72

Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Literature
Ankara, Türkiye

Abstract

Language has a constantly changing and developing structure. Every word in the language has a meaning and value. These meanings are enriched with other concepts with which the words relate. One of the most important linguistic features of the Arabic Language and the Qur'ān is polysemy. The meanings expressed by polysemous words are determined by the testimony of the context. Due to the structure of the language, polysemous words express meanings close to each other as well as contain opposite meanings. Which of these meanings will be preferred is determined by presumptions. It is of great importance to determine the meanings expressed by polysemous words according to their context in understanding the Qur'ān and transferring it to languages other than Arabic through translations. This feature occurs in prepositions as well as nouns and verbs. Prepositions are the main elements that make up the sentence. They facilitate the construction of the text by creating a semantic relationship between the sentences that make up the text. Since the early periods, very in-depth studies have been carried out on the use of prepositions used in the Arabic language and in the Qur'ān and the richness of their meanings. Information about prepositions is scattered in grammatical works, tafsīr and uřūl al-fiqh works, and there are also independent studies that only examine prepositions. In terms of the translation studies, it is inevitable for the accuracy of the translation to determine the meanings of the words in the source language according to their positions in the sentence and to find the eastern equivalent in the target language. When this is not achieved, the meaning of the text in the source language will either be lost while being transferred to the target language, or the meanings that the owner of the main text did not mean will be transferred to the target language. This situation will cause misunderstanding of the source text and also cause confusion for the readers of the target language. In this study, the preposition "بـ/Bal", which is widely used in the Arabic language and the Qur'ān and plays an important role in understanding the will of Allah in the Qur'ān, will be evaluated in terms of its usage and meanings. Then the problems in the translation of the meanings of this preposition into Turkish will be tried to be determined by examining some selected Qur'ān translations.

Keywords

Tafsīr, Qur'ān Translations, The Preposition of Bal, Translation, Problem

Citation

Demirbas, Servet. “The Meanings of the Preposition ‘Bal’ in the Qur’ân and the Problem of Its Translation into Turkish”. *Eskiyeni* 47 (September 2022), 765-788.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1039336>

Date of submission	21 December 2021
Date of acceptance	15 March 2022
Date of publication	20 September 2022
Reviewers	Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) Double anonymized - Two External Double-blind + Transparent Peer Review
Review reports	The reviewers’ reports and the authors’ responses to the reviewers are published alongside the article. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/page/13397
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	eskiyenidergi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Canlı bir organizma gibi sürekli kendini yenileyen dillerde en büyük değişim çok anlamlı lafızlarda gerçekleşmektedir. Çok anlamlılık kelimenin kısımlarından isim ve fiilde olduğu gibi edat dediğimiz harflerde de vardır. Çok anlamlılık genellikle kelimelerin ilk vaz' edildikleri anlamlara sonraki dönemlerde yan anlamların ilave edilmesiyle gerçekleşir.¹Çünkü anlamlar çok, lafızlar onlara nispetle sınırlıdır. Bu tür lafızlar, içinde yer aldıkları cümlelerin yapısına göre farklı anlamlar içerirler. Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında ve tercümeler yoluyla Arapça dışında başka dillere aktarılmasında çok anlamlı lafızların ifade ettikleri manaları bağlamına göre tespit etmek önem arz etmektedir. Tercümenin tam ve etkili olabilmesi için mütercimim hem kaynak dilin bütün özelliklerini hem de aktarılan hedef dilin imkân ve anlatım üsluplarını iyi bilmesi gerekir. Türkçe meallere bakıldığında Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça kullanılan çok anlamlı lafızların çevirisinde ciddi tercüme problemlerinin olduğu müşahade edilir. Arap dilinde ve Kur'ân-ı Kerîm'de farklı anlamlarda kullanılan kelimelerden biri de "bel" edatıdır.

Bünyesinde farklı unsurları birleştirerek mürekkep bir mahiyet arz eden dil olgusu anlamlı cümlelerden oluşur. Cümleyi oluşturan kelimeler zamana bağlı olmaksızın bağımsız bir mana ifade eden isimlerden, zamana bağlı iş, oluş ve kılış ifade eden fiillerden ve cümle içerisinde fiillerle isimler arasındaki anlamları birbirine bağlayan harflerden/edatlardan oluşur.²İsimler hem müsned hem de müsned-i ileyh olabildiklerinden, iki isimden cümle oluşturmak mümkünken, fiiller sadece müsned olduklarından iki fiilden cümle oluşturmak imkân dâhilinde değildir. Edatlar ise müsned ve müsned-i ileyh olamadıkları için iki harften, bir isim bir harften ve bir fiil bir harften cümle oluşturulamaz.³ Bu yönüyle bakıldığında edatlar cümlelerin bir cüzü olabilmek için isim ya da fiile muhtaçtır.⁴Edatlar, hüküm ve yargı bildiren söz öbekleri içinde bağlaç, anlamı kuvvetlendirme, anlamı daraltma, genişletme, sınırlandırma, benzetme, sebep-sonuç, şart-cevap, önce geçen hükmü değiştirme, lafızları kısaltma ve benzeri anlamlar ifade ederler.

Cümlelerin aslı unsurları isimlerden ve fiillerden oluşurken, edatlar içinde yer aldıkları cümlelere çok yönlü anlam zenginliği kazandırırılar. Arap dilinde

¹ Ebü'l-Kâsım er-Râgıb el-İsfahânî, *Mukaddimetü câmi't-tefâsîr*, thk. Ahmed Hasan Ferhât (Kuveyt: Dâru'd-Da've, 1405/1984), 33.

² Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred el-Ezdî, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik 'Uzeyme (Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1415/1994), 1/141; Ebu'l-Berkât Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Esrâru'l-arabiyye*, tak. Muhammed Behcet el-Baytâr (Dimişk: Matbûa'ü'l-Mecmei'l-Arabî, ts.) 4-20; Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân el-Marûf bi İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-nahv*, thk. Ahmed Hasan Hâmid (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002) 72-73.

³ Nûrüddîn Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidü'z-zıyâtiyye* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.), 11.

⁴ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Hâcib, *Kâfiyye* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011), 89-90.

genel olarak “Hurûfû'l-meâ'nî” diye isimlendirilen edatlar, kendi içinde farklı kategorilere ayrılmışlardır.⁵ Arap dilinde kullanılan edatların ifade ettikleri manalar ve cümle içinde icra ettikleri fonksiyonlar erken dönemden itibaren gramer ve belâgat kitaplarında, ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde, fıkıh usûlü kaynaklarında, edatların bir arada toplandığı bağımsız eserlerde, sözlük çalışmalarında, tefsirlerde ve benzeri kaynaklarda değişik tertip ve yaklaşımlarla incelenmiştir.⁶

Bazen bir edat birbirine zıt anlamlar ifade ettiği için nassa dayalı kelam, fıkıh ve tefsir gibi ilimlerde çok derin görüş ayrılıklarına ve tartışmalara sebep olabilmektedir. Bu itibarla edatlarla ilişkisi olan her ilim dalı, edatları kendi bakış açısıyla değerlendirmiştir. Dil bilimciler ve belâgat âlimleri edatları daha çok, anlamın belirlenmesinde önemli etken olan i'râbın tespitinde ve taşıdıkları anlamlar açısından incelerken, kelimacılar, fakihler ve müfessirler de edatların ifade ettiği anlamların pratik hayata yansıyan yönünü ele almışlardır. Birbirinden bağımsız olmayan bu çalışmalar neticesinde edatlarla ilgili büyük bir literatür oluşmuştur.

“Edat” kavramı Kûfeli dil bilginleri tarafından kullanılsa da daha çok Basralı dilcilerin kullandığı “Hurûfû'l-me'ânî” kavramı meşhur olmuştur. الحرف/harf sözlükte, “bir şeyin ucu, sınırı ve kenarı, suyun aktığı mecra, zayıf ve yorgun düşmek, bir tarafa meyletmek, bir şeyin iki ucunu birbirine bağlamak” gibi farklı anlamlar ifade etmektedir.⁷ Kelimenin üç kısmından biri olarak değerlendirilen harf/edat, Sibeveyhi (öl. 180/796) tarafından “Harf, isim ve fiil olmayan bir mana için gelen lafızdır.”⁸ ifadeleriyle tanımlanmıştır. Sibeveyhi'den sonra gelen nahivciler bu hususta genellikle onun yolunu takip etmişlerdir.⁹

Edatlar ilk dönem gramer eserlerinde sistematik olmaktan uzak; dağınık bir şekilde incelenmiştir. Sibeveyhi, *el-Kitâb* isimli eserinde edatları farklı başlıklar altında ele almıştır. Müberred (öl. 285/898) *el-Muktedab* isimli eserinde, Zeccâcî (öl. 337/949) *el-Cümel*'de Zemahşerî (öl. 538/1144) *el-Mufassal*'da ve İbnü'l-Hâcib (öl. 646/1249) *Kâfiye*'de edatları belli başlıklar altında daha sistemli olarak incelemişlerdir. Fakihler, nasların anlaşılması için tesis ettikleri metodoloji içinde

⁵ İbn Hâcib, *Kâfiye*, 90-107.

⁶ Abdullah Hacibekiroğlu, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 13-17.

⁷ Ebü'l-Kâsım er-Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), “hrf”, 121.

⁸ Ebû Bîşr Sibeveyhi Amr b. Osmân el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408/1988), 1/12.

⁹ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-İdâh fi 'ileli'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 54; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fi San'ati'l-i'râb*, thk. Ali Ebû Mühlîm (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 397; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî, *Şerhu şüzûri'z-zehab fi ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, thk. Abdülganî ed-Dakr (Suriye: eş-Şeriketü'l-Müttahide li't-Tevzî', ts.), 18; Mustafa el-Galâyînî, *Câmi'u'd-dürüsü'l-arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1414/1993), 1/12.

edatların manalarını ve aralarındaki farklılıkları ele almışlardır. Nassları anlamada dil bilimleri önemli bir noktada bulunduğu için fıkıh usûlüyle nahiv ilimi arasında etkileşim çok derinliklidir. Molla Hüsrev (öl. 885/1480) Hanefi fıkıh usûlüne dair yazdığı *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtî'l-vüsûl* isimli eserinde edatları, “hurûfî'l-me'ânî” başlığı altında manaya delaletleri yönüyle incelemiştir.¹⁰

Edatlar, tefsiri ilgilendiren me'âni'l-Kur'ân, i'râbu'l-Kur'ân ve ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde de incelenmiştir. Ferrâ (öl. 207/822) ve Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830) *Me'âni'l-Kur'ân* isimli eserlerinde, Zeccâc (öl. 311/923) *İ'râbu'l-Kur'ân*'da edatları gerek kullanım gerekse ifade ettikleri anlamlar açısından dağınık bir şekilde incelemiştir. Zerkeşî (öl.794/1392) *el-Burhân*'nın son kısmında Arap dilinde ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçen edatları bir arada incelerken¹¹ Suyûtî (öl. 911/1505) edatları *el-İtkân*'da “müfessirin bilmesi gereken edatlar” başlığı altında alfabetik sıraya göre ayetlerden örneklerle anlatmıştır.¹²Tarihi süreçte edatların önemine dikkat çekmek için sadece edatları konu edinen bağımsız çalışmalar da yapılmıştır. Sadece edatları konu edinen ilk eserin Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-me'ânî*'si olduğu söylenmiştir. Daha sonraki dönemlerde yazılan Rummânî'nin (öl. 384/994) *Me'âni'l-hurûfu*, Murâdî'nin (öl.749/1348) *el-Cene'd-dânî 'alâ hurûfi'l-me'ânî*'si ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (öl. 751/1350) *Me'âni'l-edevât ve'l-hurûfu* bu alanın en önemli eserleri arasındadır.¹³ Arap dilindeki edatları farklı yönleriyle inceleyen eserlerin yanı sıra sadece tek bir edatı inceleyen eserler de yazılmıştır. Kutrub'un (öl.206/821) *el-Hemz* isimli eseri, Mâzinî'nin (öl. 249/863) *Kitâbu'l-elif ve'l-lâm*'i ve Ebû Bekr el-Enbârî'nin (öl. 328/940) *Kitâbu'l-elifât*'i bunlardan bazılarıdır.¹⁴Edatlarla ilgili klasik dönem çalışmalarına ilaveten çağdaş dönemde de gerek Arap dünyasında gerekse ülkemizde farklı çalışmalar yapılmıştır. Sâdık Halîfe Râşid'in *Devru'l-harf fi edâi ma'ne'l-cümle*'si, Bedî' Yakûb'un *Mevsû'atü'l-hurûf fi'l-lügatî'l-Arabiyye*'si, Muhammed Hasan Şerîf'in *Mu'cemü hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ân*'ı, Hasan Akdağ'ın *Arap Dilinde Edatlar* isimli eseri ve Ahmet Kazım Ürün'ün *Arap Dilinde Bağlaçlar ve Terkipler* isimli eseri bunlardan bazılarıdır. Tarihî süreçte edatlarla ilgili yazılan bu eserler daha çok genel çalışmalar olup bütün edatları kapsadığından bu çalışma onlardan ayrılmaktadır. Ayrıca bu çalışmada “Bel” edatının Kur'ân'ı Kerîm'deki kullanımı ve

¹⁰ Muhammed b. Ferâmürz Molla Muhyiddin Hüsrevî, *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtî'l-vüsûl* (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), 242; fıkıh usulü eserlerinde edatlarla ilgili daha geniş bilgi için bakınız. Osman Güman, *Nahiv-Fıkıh Usulü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

¹¹ Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed b. Bahâdir ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahimî (Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, ts.), 4/175- 445.

¹² Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 2/460- 561.

¹³ Hacibekiroğlu, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler*, 12.

¹⁴ Muhammed Hân, “Arap Dilinde Edatların Yapı ve Fonksiyonları”, çev. Abdullah Hacibekiroğlu, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/28 (2015/2), 129-140.

Türkçeye çeviri sorununu ele aldığı için özellikle meâl çalışmalarına ve meâl okuyucularına olumlu katkı sunması umulmaktadır.

Çalışmada, öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'de farklı sure ve ayetlerde yüz yirmi yedi defa kullanılan bel edatının¹⁵ Arap dilindeki kullanımı ve ifade ettiği farklı manaları tespit edilecektir. İkinci olarak bel edatının Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımı ve içerdiği manalarla ilgili müfessirlerin görüşlerine yer verilecektir. Son aşamada ise bazı meâllerden farklı örneklerle tercüme problemlerine dikkat çekilerek bu edatın Türkçeye tercümesinde daha dikkatli olunması hususu ele alınacaktır. Her geçen gün sayıları artan meâllerin tamamını incelemek bu çalışmanın sınırlarını aşacağından bunlardan beş meâl tercih edilmiştir. Hasan Basri Çantay'ın *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* isimli çalışması,¹⁶ Türkiye'de yapılan ilk meal çalışmalarından biri olması; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan *Kur'an'ı Kerim Meâli* isimli çalışmayla¹⁷ *Kur'an Yolu Meali*,¹⁸ resmi bir kurum tarafından yayınlanmış olması; Hayrat Neşriyatın yayınladığı *Kur'an'ı Kerim Meâli*¹⁹ isimli çalışma, ilmî bir heyet tarafından hazırlanıp Türk okurları tarafından sıklıkla tercih edilmesi ve Mehmet Okuyan'ın hazırladığı *Kur'an Meali*²⁰ akademiye temsil etmesi ve üzerinde farklı tartışmalar yapılması açısından tercih edilmiştir.

1. “/بـ/ Bel” Edatının Kullanımı ve İçerdiği Manalar

“Bel” edatı, lafızları kısaltmak ve birçok şeyi bir hükümde toplamak maksadıyla kelimeleri veya cümleleri birbirine bağlayan el-hurûrül-'atıfa kategorisinde incelenmiştir.²¹ Atif harfleri kelimeleri ve cümleleri anlam ve biçim/i'râb yönünden

¹⁵ el-Bakara 2/88, 100, 116, 135, 154, 170, 259; Âl-i İmrân 3/150, 169,180; en-Nisâ 4/49, 155, 158; el-Mâide 5/18, 64; el-En'âm 6/28, 41; el-A'râf 7/81, 179; Yûnus 10/39; Hûd 11/27; Yûsuf 12/18, 83; er-Ra'd 13/31, 33; el-Hicr 15/15, 63; en-Nahl 16/75, 101; el-Kehf 18/48,58; Tâhâ 20/66; el-Enbiyâ 21/5,18, 24, 26 ,41, 42, 44, 56, 63, 97; el-Mü'minûn 23/ 56, 63, 70, 71, 81, 90; en-Nûr 24/11, 50; el-Furkân 25/ 11, 40, 44; eş-Şuarâ 26/74, 166; en-Neml 27/36, 47, 55, 60, 61, 66; el-Ankebût 29/49, 63; er-Rûm 30/29; Lokmân 31/11, 21, 25; es-Secde 32/3, 10; Fâtır 35/40; Yâsîn 36/19; es-Sâffât 37/12, 26, 29, 30, 37; Sâd 38/8, 60; ez-Zümer 39/29, 49, 66; el-Mü'min 40/74; ez-Zuhruf 43/22, 29, 58; ed-Duhân 44/9; el-Ahkâf 46/24, 28; el-Feth 48/11, 12, 15; el-Hucurât 49/17; Kâf 50/5, 15; ez-Zâriyât 51/53; et-Tûr 52/33, 36; el-Kamer 54/25, 46; el-Vâkıa 56/67; el-Mülk 67/21; el-Kalem 68/27; el-Müdesir 74/53; el-Kiyâmet 75/5, 20; el-İnfîtâr 82/9; el-Mudaffifin 83/13; el-İnşikâk 84/22; el-Burûc 85/19, 21; el- A'lâ 87/16; el-Fecr 89/17.

¹⁶ *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Elif Ofset Yayınları, 1410/1990).

¹⁷ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009).

¹⁸ *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Harettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020).

¹⁹ *Kur'an'ı Kerim Meâli*, çev. Hayrat Neşriyat İlim Araştırma Heyeti (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2016).

²⁰ *Kur'an Meal-Tefsir*, çev. Mehmet Okuyan (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021).

²¹ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Serrâc el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Muhammed Osman (Kâhire: el-Mektebetü's-Sekâfiyye ed-Dîniyye, 1430/2009) 1/442; Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş el-Halebî, *Şerhu'l-Mufasssal* (Mısır: et-Tabâatü'l-Müniriyye, ts.) 8/88-89.

birbirine bağlayıp²² tekrarları azaltarak söze farklı dinamikler ve semantik açılımlar kazandırır. Bu edatlar, tabî ile metbûu' yani ma'tûf ile ma'tûfun aleyhi cümledeki nispette bir araya getirirken her bir edat kendi anlamını cümleye verir.²⁴

Kendisinden sonra ister müfret isim ister cümle gelsin “bel” edatı, الاضراب “idrâb”, “yanılgı, hata ve yanılgı engellemek ve düzeltmek” manalarından birini ifade eder.²⁵ Idrâb, “bir şeye yönedikten sonra ondan vaz geçmek; kendinden önce geçen hükmü iptal etmek” manasını ifade ettiği gibi “önceki hükmü olduğu gibi bırakarak daha mühim bir hükme intikal” manasını da ifade eder. Bunlardan birincisine *iptâlî idrâb* الاضرابا لابطالı ikincisine, intikâlî idrâb الاضرابا لانتقالı diye isim verilir.²⁶ İstidrâk, önce geçen cümle sebebiyle zihinlerde oluşabilecek kuruntu, zan, şüphe, yanlış anlama, önyargı ve benzeri tevehhümleri uzaklaştırmak ve kaldırmaktır.²⁷ Tedârikü'l-galat, bilerek ya da unutarak bir hükmü hatalı ya da yanlış ifade ettikten sonra durumu düzeltip doğru hükme yönelmektir.²⁸ Bel edatındaki bu manalar

²² Recep Kırcı, "Arap Dilindeki أم ve أو Edatları İle İlgili Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021), 588-600.

²³ Atıf kelimesinin sözlük anlamı, “meyil etmek, ip ya da bohça gibi bir şeyin iki ucunu birleştirmek gibi manalara gelir. (İsfahânî, el-Müfredât, “عطف”) Atıf, Arap gramerinde tevâbi konuları arasında iki şekilde ele alınır. 1. Atfu'l-beyân: Kendinden önce geçen anlamca kapalı bir isimi (metbûu'nu) açıklayan ve izah eden ya da tahsis eden isimdir. Atfu'l-beyân, metbûu'nda her hangi bir manaya delalet etmediği için sıfattan ayrılır. عمر بالله أقسم عمر örneğinde ikinci isim olan عمر kendisinden önce geçen anlamca kapalı حفص ismini izah etmiştir. Daha geniş bilgi için bk. (el-Câmî, *el-Fevâidü'z-ziyâiyye*, 227-228) 2. el-Atfu bi'l-hurûf/Atfu'n-nesak: Cümle içindeki nispette metbûu'yla birlikte (ma'tûfun alyh) kastedilen tabî' (ma'tûf)dur; Atıf harfleri ف. ثم. حتى. أو. إنما. أم. و. ف. Atıf harflerinden biri ma'tûf ile ma'tûfun alyh arasında gelerek her ikisini bir hükümde birleştirir. زيد عمرو örneğinde ikinci isim olan عمرو tabî/ ma'tûf, birinci isim olan زيد metbûu'/ma'tûfun alyhdir. Aralarında atıf harflerinden ثم gelerek her ikisini kıyam hükmünde bir araya getirmiştir. bk. (*el-Fevâidü'z-ziyâiyye*, 213-218)

²⁴ Atıf harflerinden و, mutlak cemiyet içindir; kendisinde tertip ve mühlet manası yoktur. ف, cemiyetle birlikte tertip içindir; kendisinde mühlet yoktur. حتى/ثم, cemiyetle birlikte hem tertip hem de mühlet manası ifade eder. حتى'nın ثم den farkı, حتى ma'tûfta kuvvet ya da zaıflık ifade eder. أو. إنما. أم, bunlar tahyîr yani iki şeyden birini tercih içindir. Bazı durumlarda da muhatabın şek içinde olduğunu ya da dinleyiciyi şüpheyi düşürmek içindir. بل. لكن. bu üç edat cümlede ifade edilen hükmü bir şeyden alıp başka bir şeye vermek içindir. Daha geniş bilgi için bk. *el-Fevâidü'z-ziyâiyye*, 404-408; Hacibekiroğlu, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler*; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar* (Konya: Tekin Kitabevi, 1981).

²⁵ Radiyyüddîn, Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Yahya Beşîr Mısırî (Suudi Arabistan: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1417/1996). 2/1352-1354; el-Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-arabiyye*, 3/247-249.

²⁶ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed et-Tehânevî, *Mevsûa'ü keşşâfi isdülhâtî'l-funûn*, thk. Ali Dahrûc (Beirut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), “Idrâb”, 218.

²⁷ Tehânevî, “İstidrâk”, 150, 151.

²⁸ Tehânevî, “Tedârikü'l-galat”, 317.

cümle içinde iki zıt anlamı ve duyguyu bir araya getirerek genellikle övgü, yergi, sevgi, nefret, sevinç, hüznün, şaşkınlık, kasıt, hata ve yanlış gibi duygularla verilen yargıdan sonra hemen duygusallıktan çıkarak hakikatin farkına varıp yapılan yanlışlığın ortadan kaldırılmasına ve tamir edilmesine yöneliktir.²⁹

1.1. “Bel /Bel” Edatının Atıf Harfi Olarak Kullanımı

Kendisinden sonra müfret isim gelen bel edatı atıf harfidir. Bilerek ya da unutarak yapılan bir yanlış düzeltmek ya da hükmü birinci isimden alıp ikincisine vermek gibi manalar taşır. Bu hususta Sibeveyhi, “Bel edatı bir şeyi terk edip başka bir şeye yönelmek içindir.”³⁰ şeklinde bir açıklama yaparken, Rummânî (öl. 384/994) “Bel edatı, cümledeki ilk kısımdan (mâ kablinden) vaz geçip kendisinden sonrakini (mâ ba’dini) zorunlu kılmaktır.”³¹ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Her iki yaklaşımda birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. Atıf olarak kullanılan Bel edatı cümledeki yargıyı değiştirir.

Bel edatının içerisinde yer aldığı cümlede fiil olumlu, olumsuz, emir ya da nehiy olabilir. Bu edat, olumlu fiil ya da emirden sonra geldiğinde, hükmü kendisinden önce geçen isimden alıp sonra gelen isme verir. Kendisinden önce geçen ma’tûf aleyh yok hükmündedir; meskût-ü anhdır; hiç söylenmemiş kabul edilir. Bu durumda bel edatı bilerek ya da unutarak söylenen bir hatayı düzeltmek için gelmiş olur. جاء زيد بل عمرو “Zeyd geldi. Hayır, Amr” örneğinde ma’tûf aleyh olan زيد yok hükmündedir; gelme fiili ma’tûf olan عمرو’ya isnat edilmiştir. Gelen Amr’dır.³² آكرم زيداً بل عمرواً örneğinde bel edatından önce emir fiili geçmiştir. Bunun manası بل اكرم عمروا “Bilakis Amr’a ikram et” demektir. Her iki durumda konuşmacı başlangıçta unutarak ya da hata ederek fiili önce ma’tûf aleyhe isnat etmiş, sonra hatasını düzeltmek için bel edatıyla hükmü ma’tûfa vererek muhatabın zihninde oluşabilecek şüpheyi ortadan kaldırmış, yapılan hatayı düzeltmiştir.³³ İbn Cinnî (öl. 392/1002) *el-Lüma*’da şöyle demiştir: “Bel edatı birincisinde (ma’tûf aleyh) idrâb, ikincisinde (ma’tûf) ispat içindir.”³⁴ İbn Yaîş’de (öl. 643/1245) *Şerhu’l-Mufasssal*’da, “Bel edatından önce geçen hüküm, ister müspet,

²⁹ İsmail Durmuş, “İstidrâk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/329-330.

³⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/439.

³¹ Ebu’l-Hasen Ali b. İshâ er-Rummânî, *Me’âni’l-hurûf*, thk. İrfan b. Selîm el-Hassûne (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1426/2005) 71.

³² Enbârî, *Esrâru’l-arabiyye*, 306; Râdiyyüddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 2/1352; Ebû Hayyân el-Endelîsî, Muhammed b. Yûsuf, *İrtisâfu’d-drab min lisâni’l-Arab*, thk. Receb Osmân Muhammed (Kahire: Mektebetü’l-Hânci, 1418/1998) 1994.

³³ Câmî, *el-Fevâidü’z-zıyâiyye*, 409.

³⁴ Ebu’l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-Bâkûlî, *Şerhu’l-lüma’ li’l-Bâkûlî*, thk. İbrâhim b. Muhammed ‘Ubâde (Suudi Arabistan: Câmî’atü’l- İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411/1990) 1/586.

ister menfi olsun birincisinde (ma'tûf alyh) idrâb, ikincisinde (ma'tûf) ispat içindir." açıklamasını yapmıştır.³⁵

Müfret ismi müfret isme atıf için kullanılan bel edatından önce olumsuz fiil ya da nehiy fiili bulunursa, hükmü ma'tûf aleyhte olumsuz bırakıp kendisinden sonra gelen ma'tûfta ispat eder. ما جاء زيدٌ بل عمرو cümlesinin manası, "Zeyd gelmedi, aksine Amr geldi." demektir. لا تُكرمُ زيداً بل عمرواً cümlesinde mana "Zeyd'e ikram etme, aksine Amr'a ikram et." demektir. Her iki örnekte de bel edatı ma'tûf aleyhteki olumsuz hükmü ma'tûfta olumlu yapmıştır.³⁶

Dil bilimciler müfret ismi başka bir müfret isme atıf için kullanılan bel edatının iptâli idrâb ya da yapılan bir hatanın (galat) düzeltilmesi için kullanıldığı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Müberred, bu hususta cumhurun görüşleri aksine farklı bir görüş ileri sürerek şunları söylemiştir: "Kendisinden önce olumlu fiil geçen bel edatı, fiili olumlu olarak kendisinden sonra gelen ma'tûfa verdiği gibi kendisinden önce geçen olumsuz fiili olumsuz olarak ma'tûfa verir."³⁷ Cumhura göre ما جاء زيدٌ بل عمرو cümlesinin manası "Zeyd gelmedi, bilakis Amr geldi." iken, Müberred'e göre "Zeyd gelmedi, hayır, Amr gelmedi." şeklindedir. Bu durumda mütekellim önce failin tayininde galat/hatalı kullanım yapıp sonra bel ile o hatasını düzeltme yoluna gitmiştir.

Müfret ismi başka bir müfret isme atıf ederek hata ya da unutma sebebiyle oluşan yanlış anlamının önüne geçmek için kullanılan bel edatı idrâb ya tedârükü'l-galat ifade edecek şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamıştır. Müberred, *el-Muktedab*'da bel edatının kullanımıyla ilgi açıklamalarda bulunurken söz konusu edatın unutma ya da hata yaptıktan sonra ortaya çıkan yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için idrâb manasında kullanıldığını, bu şekilde bir kullanımın Allah Teâlâ hakkında düşünülemezliğini söylemiştir. Bir kişi hata ederek ya da unutarak مررتُ بزید "Zeyd'e uğradım" dedikten sonra hata ettiğini anlayıp hatasını düzeltmek için hemen ardından بل عمرواً "Hayır, Amr'a uğradım" dediğinde idrâb yoluyla hatasını düzelterek hükmü Amr'a vermiş olur. Bu gibi kullanımlar Allah Teâlâ hakkında caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ hata ve nisyandan münezzehtir. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'de bu gibi kullanımı çağrıştıran bir ayet varsa, hata ve unutma önceden hikâye yoluyla aktarılan başkalarına ait sözdedir. وقالوا اتخذوا وقالوا اتخذوا *Rahman, çocuk edindi dediler. O bundan münezzehtir. Hayır (Çocuk diye isnat ettikleri melekler) ikrama erdirilmiş kullardır.*"³⁸ Bu ayette beledatı müşriklerin melekler hakkındaki yanlış düşüncelerini reddetmek için

³⁵ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 8/105.

³⁶ Cemâlüddîn Muhammed b. Mâlik el-Endelüsî, *Şerhu't-teshîl*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Beyrut: Dâru Hicr, 1410/1990), 1/367-368.

³⁷ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 8/105.

³⁸ el-Enbiyâ 21/26.

gelmiştir.³⁹ Bu hususta Süyûtî, *el-İtkân*'da şunları nakletmiştir: “Eğer beledatı yapılan hatayı ortadan kaldırmak için hükmü birincisinden (ma'tûf aleyh) iptal edip ikincisine (ma'tûf) ispat için kullanılırsa, bu kullanım şekli Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmaz. Çünkü Kur'ân'ı Kerîm hatadan ve galattan münezzehtir.”⁴⁰

1.2. “Bel /Bel” Edatının İbtidâ/Başlangıç Harfi Olarak Kullanımı

Kendisinden sonra cümle gelen bel edatının atıf harfi olabileceğini söyleyenler olsa da⁴¹ dil bilimcilerin ve müfessirlerin kahir ekseriyetine göre ibtidâ harfidir; kendisiyle yeni bir cümleye başlanır.⁴² Şârih Rad'nin (öl. 688/1289) bu husustaki ifadeleri şöyledir: “Kendisini cümlenin takip ettiği bel edatı, bir cümleden başka bir cümleye intikal içindir; ikinci cümlenin birinci cümleden daha önemli ve daha mühim olduğuna işaret içindir.”⁴³ İbn Hişâm'da (öl. 761/1360) *el-Mugni*'de şöyle söylemiştir: “Doğru olan kendisinden sonra cümle gelen bel edatının atıf için değil ibtidâ için olmasıdır.”⁴⁴

Kendisinden sonra cümle geldiği için ibtidâ olarak kullanılan bel edatının manası yine idrâbdır. Yukarıda da temas edildiği gibi idrâb iki türdür. Birincisi, kendinden önce geçen cümledeki hükmü iptal ederek birinci cümlenin aksine yeni bir cümlede yeni bir hüküm ifade eden iptâl idrâbdır. İptâl için gelen bel edatından önce geçen cümle, mana ve hüküm olarak bel edatından sonra gelen cümleye zıttır. Bel edatının bu manada kullanımı Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla görülür. “*Ya da O (Muhammed) cinnet mi geçirmiş diyorlar. Hayır, bilakis O, onlara hakkı getirdi.*”⁴⁵ Bu ayette kendisinden sonra cümle gelen bel edatı, ibtidâ harfi olup, kendisinden önce geçen cümlenin manasını ve hükmünü iptal ederek birinci cümlenin aksine yeni bir hüküm ifade etmiştir.⁴⁶ İkincisi, bel edatı kendinden önce geçen cümlenin ifade ettiği hükmü iptal etmeden birinci cümleden daha önemli, başka bir cümleye geçişi ifade eden intikâl idrâbdır. Bu kullanımda, birinci cümleyle kastedilen mana sona ermiş, belile yeni bir cümleye geçilmiştir. Bel edatının bu manada kullanımı da Kur'ân-ı Kerîm'de

³⁹ Müberred, *el-Muktedab*, 3/305.

⁴⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/500.

⁴¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *akthüm la yümünun*, “Onlar ne zaman bir antlaşma yapılsa, içlerinde bir grup onu bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmezler.” el-Bakara 2/100. ayetindeki bel edatının *akthüm la yümünun* cümlesini kendinden önceki cümleye atıf olduğu görüşündedir. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhit* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2010), 1/520; Zerkeşî, *el-Burhân*, 4/258-259.

⁴² Muhammed Abdülhâlık 'Uzeyme, *Dirâsât fi üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 2/62-63.

⁴³ Radiyyüddîn, *Şerhu'r-Radi*, 2/351.

⁴⁴ Cemâlüddîn İbn Hişâm el-Ensârî, *Mugni'l-lebîb 'an Kütübi'l-e'ârîb*, thk. Mâzin el-Mübârek-Muhammed Ali Hamdullah (Dınişk: Dâru'l-Fikr, 1384/1964), 1/119-120.

⁴⁵ el-Mü'minûn 23/70.

⁴⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/499.

çoktur. “وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطَلِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هَذَا “Biz hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz. Nezdimizde gerçeği konuşan bir kitap vardır. Onlar zulme uğratılmazlar. Ama kafirlerin kalpleri bu (Kur’ân’a) karşı bir taşkınlık içindedir.”⁴⁷ Bu ayetlerde belatıf edatı olmayıp, ibtidâ harfidir. Manası da intikâlî idrâbdır. Kendinden önce geçen cümlelerin manasını iptal etmeden daha önemli başka bir konuya intikal için gelmiştir.⁴⁸

2. “/Bel” Edatının Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanımı

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’i nüzul dönemi Araplarının kullandığı fasih Arapça ile indirmiştir.⁴⁹ Ayetleri oluşturan kelimeler en güzel insicam ve ahenk içinde icâz ve icâzın en mükemmel şeklini gerçekleştirmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de farklı terkip ve manalarda kullanılan bel edatı 48 surede 127 kere geçmektedir.⁵⁰ Arap kelimelerinde bel edatından sonra müfret isim ve cümle gelebilirken Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan bel edatından sonra müfret isim değil cümle yer almıştır; kendisinden sonra cümle bel edatı ibtidâ harfi olup atıf için değildir.

Bel edatı, Kur’ân-ı Kerîm’de kırk bir yerde olumlu cümlede gelmiştir.⁵¹ Altı yerde كَ edatından sonra gelmiştir.⁵² Kendisinden önce geçen cümledeki hükmü reddetmek için kullanılan كَ dan sonra gelen bel edatı, çok kere istinaf ve intikâlî idrâb manası ifade eder.⁵³ إِذَا تَنُتَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا

⁴⁷ el-Mü’minûn 23/62-63.

⁴⁸ İbn Hişâm, *Mugni’l-lebîb*, 119-120.

⁴⁹ Yûsuf 12/2; Tâhâ 20/113; ez-Zümer 39/28.

⁵⁰ el-Bakara 2/88, 100, 116, 135, 154, 170, 259; Âl-i İmrân 3/150, 169,180; en-Nisâ 4/49, 155, 158; el-Mâide 5/18, 64; el-En’âm 6/28, 41; el-A’râf 7/81, 179; Yûnus 10/39; Hûd 11/27; Yûsuf 12/18, 83; er-Ra’d 13/31, 33; el-Hicr 15/15, 63; en-Nahl 16/75, 101; el-Kehf 18/48,58; Tâhâ 20/66; el-Enbiyâ 21/5,18, 24, 26, 41, 42, 44, 56, 63, 97; el-Mü’minûn 23/ 56, 63, 70, 71, 81, 90; en-Nûr 24/11, 50; el-Furkân 25/ 11, 40, 44; eş-Şuarâ 26/74, 166; en-Neml 27/36, 47, 55, 60, 61, 66; el-Ankebût 29/49, 63; er-Rûm 30/29; Lokmân 31/11, 21, 25; es-Secde 32/3, 10; Fâtır 35/40; Yâsîn 36/19; es-Sâffât 37/12, 26, 29, 30, 37; Sâd 38/8, 60; ez-Zümer 39/29, 49, 66; el-Mü’min 40/74; ez-Zuhruf 43/22, 29, 58; ed-Duhân 44/9; el-Ahkâf 46/24, 28; el-Feth 48/11, 12, 15; el-Hucurât 49/17; Kâf 50/5, 15; ez-Zâriyât 51/53; et-Tûr 52/33, 36; el-Kamer 54/25, 46; el-Vâkıa 56/67; el-Mülk 67/21; el-Kalem 68/27; el-Müddessir 74/53; el-Kiyâmet 75/5, 20; el-İnfîtâr 82/9; el-İnşikâk 84/22; el-Burûc 85/19, 21; el- A’lâ 87/16; el-Fecr 89/17.

⁵¹ el-Bakara 2/88, 116, 135, 259; Âl-i İmrân 3/88; el-Mâide 5/18, 64; el-A’râf 7/81, 179; Yûsuf 12/18, 83; el-Hicr 15/63; en-Nahl 16/75; el-Kehf 18/48; Tâhâ 20/66; el-Enbiyâ 21/5-6, 21, 26; el-Mü’minûn 23/62-63; el-Furkân 25/44; en-Neml 27/36, 47, 55; el-Ankebût 29/63; Lokmân 30/29; Fâtır 34/41-41; es-Sâffât 37/11-12, 28-29; Sâd 38/59-60; ez-Zümer 39/29; el-Mü’min 40/73-74; ed-Duhân 44/8-9; el-Fetiğ 48/15; Kâf 50/5, 54; el-Vâkıa 56/66, 76; el-Kiyâmet 75/13-14; el-Burûc 85/20-21; el- A’lâ 87/14, 17.

⁵² es-Sebe’ 34/27; el-Müddessir 74/53; el-Kiyâmet 75/20; el-İnfîtâr 82/9; el-Mudaffifin 83/14; el-Fecr 89/17.

⁵³ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Ferrâ el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzil*, thk. Muhammed Abdülkadir en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Tayyibe li’n-Neşr, 1412), 8/365; Fahrüddîn

كَانُوا يَكْسِبُونَ “Ona ayetlerimiz okunduğunda ‘eskilerin masalları’ derdi. Hayır (Kur’ân ma-sal değildir.) Fakat kazandıkları (günahları), kalplerinin üstünde pas bağlamıştır.”⁵⁴ Bu ayetlerde كَس kendinden önce geçen cümlelerin manasını iptal etmiş, bel edatı da istinaf ve intikal manasını ifade ederek müşriklerin Kur’ân hakkındaki yanlış inançlarının sebebini açıklamıştır.⁵⁵

Bel edatı, on bir ayette iki ya da daha çok şey arasından birini tercih etmek manasına kullanılan اَمْ edatından sonra gelmiştir.⁵⁶ Yirmi sekiz ayette istif-hâm/soru edatlarından sonra kullanılmıştır.⁵⁷ Altı ayette birden çok tekrar etmiştir.⁵⁸ Altı ayette nehiy fiilinden sonra, iki yerde temenniden sonra, iki yerde kaseden sonra, dört yerde nefiyden sonra, on beş yerde şart edatlarından sonra gelmiştir.⁵⁹

2.1. “/Bel” Edatının İptâlî İdrâb İçin Gelmesi

“Bel” edatının kendinden önce geçen cümledeki hükmü iptal etmesi ve devamındaki cümlelerin önce geçen cümlelerin aksine olması, ayetin bağlamından anlaşılır. Arap dili araştırmacılarından Muhammed Abdülhâlık ‘Uzeyme (öl. 1984) *Dirâsât fi üslûbi'l-Kur’ân* isimli eserinde Kur’ân-ı Kerîm’de bel edatının kırka yakın ayette iptâlî idrâb için geldiğini bildirmiştir.⁶⁰

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ “(Yahudiler alay ederek) ‘Kalplerimiz perdelidir’ dediler. Hayır, inkarları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir. Onlar pek az inanırlar.”⁶¹ Bu ayetteki bel edatı, Yahudilerin alaycı bir tavırla kalplerinin kılıflı

Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1417/1997) 11/87.

⁵⁴ el-Mudaffifin 83/13-14.

⁵⁵ Ebüssüüd, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur’ân-i'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Mushaf, ts.) 9/127; Ebû Abdillâh Muhammed Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrahmân ‘Umeire (Beirut: Dâru'l-Vefâ, ts.) 5/532; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 30/72.

⁵⁶ er-Ra'd 13/33; el-Enbiyâ 21/43; el-Mü'minûn 23/70; en-Nûr 24/50; Fâtır 35/40; ez-Zuhruf 43/21-22, 58; et-Tûr 52/33, 36; el-Mülk 67/21.

⁵⁷ el-Bakara 2/100; en-Nisâ 4/49; el-En'âm 6/41, 42; el-Mü'minûn 23/55, 56; el-Furkân 25/40; eş-Şuarâ 26/74, 166; en-Neml 27/60, 61, 66; Lokmân 31/11; es-Secde 32/10; Sebe' 34/32; Yâsîn 36/19; Sâd 38/8; el-Fetih 48/11; Kâf 50/15; el-Kamer 54/25; el-Burûc 85/19.

⁵⁸ el-Enbiyâ 21/5; en-Neml 27/8, 38, 66; el-Fetih 48/12, 15

⁵⁹ Bel edatının Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımı için bakınız, ‘Uzeyme, *Dirâsât fi üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 2/60-75.

⁶⁰ el-Bakara 2/88, 116, 135, 154, 170; en-Nisâ 4/49, 155, 157, 158; el-Mâide 5/18, 64; el-İsrâ 15/15; el-Kehf 16/101; el-Enbiyâ 21/5, 17, 18, 26, 97; en-Nûr 24/50; eş-Şuarâ 26/72, 74; Lokmân 32/3; Sebe' 34/7, 8, 27, 32, 33; es-Sâffât 37/28, 29, 36, 37; Sâd 38/8, 59, 60; ez-Zümer 39/49; el-Mü'min 40/73, 74; el-Ahkâf 46/24; el-Feth 48/15. Daha geniş bilgi için bk. ‘Uzeyme, *Dirâsât fi üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 2/60-75.

⁶¹ el-Bakara 2/88.

ve perdeli olmasından dolayı kendilerine yapılan tebliği anlamadıkları yönündeki iddialarını reddederek, onların sözlerini iptal etmiştir.⁶²Ebû Hayyân (öl. 745/1344) bel edatının Yahudilerin “Kalplerimiz kılıflıdır.” sözlerini iptal için geldiğini söylemiştir.⁶³

“O zalimler ‘Allah, çocuk edindi.’ dediler. O, bu gibi eksik niteliklerden uzaktır. **Aksine** göklerdeki ve yerdeki her şey Allah’ındır. Hepsi O’na boyun eğmiştir.”⁶⁴ Müfessirler bu ayetteki bel edatının kendinden önceki cümlede inkarcıların iddia ettiği yanlış ve gerçek dışı sözlerini iptal için iptâlî idrâb manası ifade ettiğini söylemişlerdir.⁶⁵

Bel edatı, bazen de kendinden önce geçen mahzuf bir cümlenin manasını iptal eder. Kur’ân-ı Kerîm’de bel edatının mukadder bir cümlenin manasını iptal için gelmesi, ayetin siyak ve sibakından anlaşılır. Yapılan araştırmalarda bel edatının mukadder ve mahzuf bir cümleden idrâb için gelmesi yirmiden fazla ayette söz konusudur.⁶⁶ “Onlara, ‘Allah’ın indirdiği (Kur’ân’a) uyun’ denildiğinde, ‘Hayır, atalarımızı neyin üzerinde bulduysak ona uyarız’ derler.”⁶⁷ Bu ayette bel edatı kendinden önce geçen cümlenin fehvasından anlaşılan mukadder *ما أنزل الله* cümlesinden idrâb ifade etmiştir. Bel edatından sonra gelen cümle, kendisinden önce zikredilen cümleye *ما تۇت* değıldir.⁶⁸ Bu takdirde ayetin manası “Onlara, ‘Allah’ın indirdiği (Kur’ân’a) uyun!’ denildiğinde, onlar, Allah’ın indirdiğine uymayız! Aksine, ‘atalarımızı neyin üzerinde bulduysak ona uyarız’ derler.” şeklinde olması uygun olur. Semîn el-Halebî (öl. 756/1355) bu ayetin tefsirinde şu yorumu yapmıştır: “Burada beledatı kendisinden önce geçen mukadder *ما أنزل الله* cümlesinde iptâlî idrâb için gelmiştir. Bir konudan başka bir konuya geçiş ifade eden intikâlî idrâb manası yoktur.”⁶⁹

2.2. “/بل Bel” Edatının İntikâlî İdrâb İçin Gelmesi

Yukarıda da ifade edildiği gibi bel edatının ifade ettiği idrâb manası bazı durumlarda kendinden önce geçen cümlenin manasını ve ifade ettiği hükmü

⁶² Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atrıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, thk. Abüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/177.

⁶³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/483.

⁶⁴ el-Bakara 2/116.

⁶⁵ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd (Dımişk: Dâru'l-Kalem, ts.) 2/83; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/580-581.

⁶⁶ el-Bakara 2/170, 258; Yûsuf 12/18, 83; el-İsrâ 15/62-63; el-Enbiyâ 21/39-40, 55-56, 62-63; el-Mü'minûn 23/80-81; el-Ankebût 29/63; er-Rûm 30/28-29; Lokmân 31/21; es-Sâffât 37/11-12; ez-Zümer 39/65-66; ez-Zuhruf 43/28-29; ed-Duhân 44/8-9; Kâf 50/4-5, 15; el-Mülk 67/21; el-Müdesşir 74/50-52. Daha geniş bilgi için bk. ‘Uzeyme, *Dirâsât fi üslûbi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 2/ 60-75.

⁶⁷ el-Bakara 2/170.

⁶⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 2/102-103.

⁶⁹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd (Dımişk: Dâru'l-Kalem, ts.), 2/226.

bozmadan, bir konudan daha önemli bir konuya geçişi ifade eder. Bu mana genel olarak intikâlî idrâb diye isimlendirilir.⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de seksene yakın ayette bel edatı kendinden önce geçen cümlelerin ifade ettiği hükmü bozmadan başka bir hükme geçişi ifade eder.⁷¹

“*Ne zaman onlar (Yahudiler) bir antlaşma yaptılarsa, kendilerinden bir grup onu bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez.*”⁷² Bu ayette bel edatı ibtidâ harfi olup kendisinden önce geçen cümledeki hükmü bozmadan, daha önemli bir konuya intikal manasını içermektedir. Yahudilerden bir kısmı yaptıkları ahitleri bozmakla birlikte onların çoğunun iman etmeyecekleri ifade edilmiştir.⁷³ Burada bel edatı (hayır ya da aksine) gibi manalarla tercüme edilip iptâlî idrâb manası verilirse Yahudilerin ahitlerini bozmadıkları gibi bir mana ortaya çıkar ki bu mana hatalıdır.

3. “Bel /Bel” Edatının Türkçe Meâllerde Tercüme Problemi

Arap dilindeki kullanımı itibarıyla bel edatı daha çok iptâlî idrâb için kullanıldığından bu edat, Türkçeye genellikle “aksine, bilakis, hayır” gibi manalarla tercüme edilmektedir. Bundan hareketle Kur'ân-ı Kerîm'deki bel edatının da geçtiği her ayette iptâlî idrâb ifade ettiği zannedilerek Kur'ân tercümelerinde ve meâllerde bazı hatalı çeviriler yapılmaktadır. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette yer alan bel edatı, kendinden önceki cümlelerin hükmünü bozmadan yeni bir hükme geçişi ifade eder. İntikal manası ifade eden bel edatını “zaten, oysa aslında, hatta” gibi manalarla Türkçeye çevirmek gerekir. Bu ayrıma dikkat edilmediği takdirde ayetlerin hatalı ya da eksik çeviriyle hedef dile aktarılmasını neticelendirecektir. Yapılan meâl incelemelerinde çeviri hatalarının, daha çok intikâlî idrâb ifade eden bel edatının tercümesinde olduğu görülmüştür. Konu-

⁷⁰ Fâdil Sâlih es-Samarrâi, *Me'âni'n-nahv* (Amman: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 3/257-258.

⁷¹ el-Bakara 100; Âl-i İmrân 3/149-150; el-En'âm 6/227-28, 40-41; el-A'râf 7/81,179; Yûnus 10/38-39; Hûd 11/27; er-Ra'd 13/31, 33; el-Hicr 15/62/63; en-Nahl 16/75; el-Kehf 18/48,58; Tâhâ 20/66-67; el-Enbiyâ 21/24, 39-40, 42-43-44, 55-56; el-Mü'minûn 23/55-56, 62-63, 71, 80-81,89-90; en-Nûr 24/11; el-Furkân 25/10-11,40, 44; eş-Şuarâ 26/165-166; en-Neml 27/36, 55, 60-61, 65-66; el-Ankebût 29/48-49, 62, 68-69; Lokmân 31/11, 21, 25; es-Secde 32/10; Sebe' 34/40-41; Fâtr 35/40; Yaşin 36/19; es-Sâffât 37/11-12, 24-26; Sâd 38/1-2, 8; ez-Zümer 39/29, 65-66; ez-Zuhruf 43/22-23, 28-39, 58; ed-Duhân 44/7-8; el-Ahkâf 46/28; el-Fetihi 48/11-12; el-Hucurât 49/17; Kâf 50/1-2, 5, 15; ez-Zâriyât 51/53; et-Tûr 52/32-33, 36; el-Kamer 54/25, 45-46; el-Vâkıa 56/66-67; el-Mülk 67/21; el-Müddessir 74/53; el-Kıyâmet 75/4-5, 13-14, 20; el-İnfıtâr 82/9; el-Mudaffifin,83/14; el-İnşikâk84/21-22; el-Burûc 85/17-19; el-A'lâ 87/14-17; el-Fecr 89/17. 'Uzeyme, *Dirâsât fi üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/60-75.

⁷² el-Bakara 2/100.

⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abullah b. Abülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006) 3/268; Ebû Hayyân el-Endelîsî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/520; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/26; Celâlüddîn el-Mahallî-Celâlüddîn es-Suyûtî, *Tefsîru'l-celâleyn*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvut (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, ts.) 15; Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984) 1/627.

nun daha iyi anlaşılması için seçilen meâllerden bazı örnekler vermek yerinde olacaktır.

Örnek 1:

يا أيها الذين آمنوا إن ططيعوا الذين كفروا يردوكم على أعقابكم فتنقلبوا خاسرين بل الله مولاكم وهو خير الناصرين “Ey müminler! Eğer inkar edenlere itaat ederseniz, sizi gerisin geri (küfre) döndürürler. Yolunuzu kaybederek tersine dönersiniz. **Oysaki** Allah sizin sahibinizdir. O yardım edenlerin en hayırlısıdır”⁷⁴ Al-i İmrân suresi 150.ayetin başında bulunan bel edatı, müfessirlere göre intikâl idrâb manasına olup, önceki ayette ifade edilen hükmü iptal etmeden başka bir hükme geçişi ifade etmektedir.⁷⁵ Ebû Hayyân, bu ayetin tefsirinde bu edatın ifade ettiği manayı açıklarken “Bel, birinci kelamın manasını iptal etmeden başka bir kelama başlamak için gelmiştir.” demek suretiyle bu hususa işaret etmiştir.⁷⁶ Âlûsî’nin (öl.1270/1854) bu ayetteki bel edatıyla ilgili yorumu da şöyledir: “Bu edat, kendinden önceki cümlenin hükmünü iptal etmeden başka bir hükme intikal içindir. Ayetin manası, kafirler sizin dostlarınız değil ki onlara itaat edesiniz. Oysa sizin yardımcınız Allah’tır.”⁷⁷ Bu ayetlerin çevirisi meâllerde şu şekilde olmuştur:

Çantay: “Ey îman edenler, eğer küfr (-ü inkâr) edenlere itaat ederseniz sizi ökçelerinizin üstünde (gerisin geri küfre) çevirirler de (dünyada da ahirette de) büyük zarara uğrayanların haline dönersiniz. **Hayır**, sizin yâriniz, yardımcınız Allah’tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.”

Altuntaş -Şahin: “Ey iman edenler! Siz eğer kâfir olanlara uyarsanız sizi gerisingeriye (küfre) çevirirler de büsbütün hüsrana uğrarsınız. **Hayır!** Yalnız Allah yardımcınızdır. O, yardımcılarının en hayırlısıdır.”

Kur’an Yolu: “Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz. **Oysa** sizin mevlânız (koruyup kollayanınız) Allah’tır ve O, yardımcılarının en iyisidir.”

Hayrat Neşriyat: “Ey îmân edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi ökçelerinizin üzerinde geriye(küfre) çevirirler de hüsrâna uğrayanlara dönersiniz. **Hayır!** Sizin Mevlânız Allah’dır! ve O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.”

Okuyan: “Ey iman edenler! kâfir olanlara itaat ederseniz, sizi topuklarınız üzere (eski dininize) döndürürler ve kaybedersiniz. (**Oysa**) Allah sizin [mevla]nız (efendiniz)dir. O, yardımcılarının en hayırlısıdır.”

Yapılan bu meâllere bakıldığı zaman Kur’an Yolu ve Okuyan’ın çevirilerinde bel edatına intikâl idrâb manası verdikleri görülür. Önceki ayette ifade edilen hükmü iptal etmeden, başka bir cümleye intikali ifade için (Oysa) kelimesiyle tercüme etmişlerdir. Bu tercüme isabetlidir. Diğer meâller ise bel edatına iptâl

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/149-150.

⁷⁵ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz*, thk. Abüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001)1/528.

⁷⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/376.

⁷⁷ Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, 4/87.

ıdrâb manası yükleyerek (Hayır) kelimesiyle tercüme etmişlerdir. Bu tercüme önceki cümlelerin hükmünü iptal etmektedir. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi bu ayetteki bel edatı iptal için değil, intikal içindir. Bu edatı (oysa ama zaten) gibi ifadelerle tercüme etmek daha isabetli gözükmektedir.

Örnek 2:

إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ “Gerçekten siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz, *zaten* siz haddi aşan bir topluluksunuz.”⁷⁸ Müfessirler, bu ayetteki بَلْ edatının iptal değil intikal manasına olduğunu söylemişlerdir. Zemahşerî (öl. 538/1144) *el-Keşşâf*'ta bel edatının Lût kavminin haddi aşan çirkin hallerine tembihte bulunmak, azabı gerektiren hallerini kınamak ve açıklamak için bir cümleden başka bir cümleye intikal manasını ifade ettiğini bildirmiştir.⁷⁹ Bu yorumun benzerlerini başka müfessirler de yapmışlardır.⁸⁰ Ayetin tercümesi meâllerde şu şekilde yapılmıştır:

Çantay: “Çünkü siz, kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz. *Meğer* siz haddi aşan bir kavim imişsiniz.”

Altuntaş -Şahin: “Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. *Hayır*, siz haddi aşan bir toplumsunuz.”

Kur'an Yolu: “Kadınları bırakıp da cinsel tatmin için erkeklere yanaşıyorsunuz. *Doğrusu* siz taşkınlık eden bir topluluksunuz.”

Hayrat Neşriyat: “Çünkü siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. *Hayır!* Siz (haddi aşarak) israf eden bir kavimsiniz.”

Okuyan: “Şüphesiz ki siz, kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz. *Doğrusu* siz haddi aşan bir topluluksunuz.”

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu ayetteki bel edatı kendinden önce geçen cümlelerin hükmünü iptal etmemektedir. Muhataplarını kınamak ve onların yaptığı taşkınlıkların fenalığını göstermek için, birbirine bağlı bir konudan başka bir konuya intikal manasını ifade etmektedir. Meâllere baktığımızda Kur'an Yolu ve Okuyan'ın “Doğrusu” ifadeleriyle bel edatındaki intikal anlamını Türkçe çeviriye yansıtmaya çalıştıkları gözükmektedir. Fakat Çantay'ın “meğer”, Altuntaş -Şahin ile Hayrat Neşriyat'ın “Hayır” kelimesiyle tercüme ederek bel edatını kendinden önce geçen cümledeki hükmü iptal edecek bir konumda değerlendirmişlerdir. Bu çeviriler ilmî veriler çerçevesinde sıhhatli gözükmemektedir. Çünkü bu tür bir çeviri, Lut kavminin yaptığı sapkınlıkları inkâr anlamını içermektedir. Hâlbuki ayette onların içinde buldukları sapkınlıklar iptal edilme-

⁷⁸ el-A'râf 7/81.

⁷⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an gavâmizî't-tenzil*, thk. Adil Ahmed el-Mevcûd-Âli Muhammed el-Mu'avviz (Riyad, Mektebetü'l-Â'bikân, 1418/1998), 2/470.

⁸⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2/425; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzilve esrâru't-te'vil* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.) 3/22; İbn. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/231-232.

den onların haddi aşan bir topluluk olduklarına geçiş yapılmıştır. Bizim önerdiğimiz tercüme, “zaten siz haddi aşan bir topluluksunuz.” şeklinde olmalıdır. Bu ayetin bir benzeri de eş-Şuarâ 26/166 ayettir.

Örnek 3:

“(İnsanlar ahirette)sıra sıra rabbinin (huzuruna) arz olunduğlarında ‘gerçekten sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz. **Oysa** sizin için böyle bir buluşmayı yapamayacağımızı iddia ediyordunuz değil mi’ (denecek)”⁸¹ Müfessirler, bu ayetteki bel edatının muhatapları tutum ve batıl inançları sebebiyle kınamak, ayıplamak ve azarlamak için olup, kendinden önceki hükmü iptal değil, başka bir cümleye intikal manasına olduğunu söylemişlerdir.⁸² İbn Âşûr (öl. 1973) bel edatının birinci cümlede tarız yoluyla üstü kapalı bir şekilde ifade edilen tehditte sonra daha sarîh bir tehdide intikal için geldiğini söylemiştir.⁸³ Bu ayetin meâllerdeki tercümesi şu şekildedir:

Çantay: “Hepsi saf (lar) haline Rabbinin arz edilmişlerdir. Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz. **Hayır**, size vadimizi yerine getirecek bir zaman tayin etmediğimizi sandınız değil mi?”

Altuntaş - Şahin: “Hepsi saf saf Rabbinin huzuruna çıkarılırlar. Onlara, ‘Andolsun sizi ilk önce yarattığımız gibi bize geldiniz. **Oysa** siz, sizin için hesaba çekileceğiniz bir zaman belirlemediğimizi sanmıştınız’ denir.”

Kur’an Yolu: “Artık hepsi sıra sıra rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır. (Onlara): ‘Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız gibi (tek başınıza) bize geldiniz. **Oysa** size asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız.’”

Hayrat Neşriyat: “(hepsi) sıra sıra Rabbinin huzuruna arz olunmuş (çıkarılmış)lardır. (Onlara:) ‘And olsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi (çıplak ve hiçbir şeye sâhip olmayarak) bize geldiniz. **Hayır!** Size (söylenenlerin gerçekleşeceği) bir va’d zamanı(nı) aslâ tayin etmediğimizi sanmıştınız, değil mi? (denir.)”

Okuyan: “Hepsi sıra sıra Rabbinin huzuruna çıkarılacak ve (kendilerine) şöyle denecektir: ‘Şüphesiz ki sizi ilk yarattığımız şekilde bize geldiniz. **Aslında** sizin için böyle bir buluşmayı asla gerçekleştiremeyeceğimizi sanmıştınız.’”

Görüldüğü gibi Çantay ve Hayrat Neşriyat, intikal manası ifade eden bel edatını (**hayır**)ifadesiyle tercüme ederek iptalî idrâb manası yüklemişlerdir. Böylelikle önceki cümlede ifade edilen “insanların saf saf Allah’ın huzuruna arz edilmeleri” hükmü iptal edilmiştir. Bu şekilde bir tercüme maksada uygun değildir.

⁸¹ el-Kehf 18/48.

⁸² Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/283; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 7/506; Muhammed b. Abdurrahmân el-İcî, *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdülhâmîd Hümdâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.) 2/445; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 5/226; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Acîbe eş-Şâzelî, *el-Bahru'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah Kureşî (Kahire: Matâbiu'l-Heyeti'l-Misriyye, 1419/1999),3/277; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 3/404; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15/290.

⁸³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15/337.

Diğer meâllerde ise bel edatı (oysa ve aslında) gibi manalarla tercüme edilerek önceki cümlede ifade edilen hüküm iptal edilmeden daha önemli bir cümleye geçiş yapılmıştır. Bu tercüme maksada daha uygundur.

Örnek 4:

سَمِعْتُمْ الْجَنَّةَ وَيُولُونَ الدُّبُرَ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ *“Yakında o (inkarcıların) toplu kuvvetleri (ordusu) yenilerek sırtlarını dönüp kaçacaklar. Aslında onların esas randevusu kıyamet anıdır. Kıyametin (azabı)daha şiddetli ve daha acıdır.”*⁸⁴ İki ayet arasında yer alan bel edatı, müfessirlerin ifadelerine göre bir konudan başka bir konuya intikal manası içermektedir. Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574) müşriklerin Bedir'de hezimete uğramalarının azaplarının tamamı olmayıp, esas azabın ahirette olacağını göstermek için bel edatının, birinci cümleden daha önemli olan başka bir cümleye geçişi ifade ettiğini söylemiştir.⁸⁵ İbn Âşûr'un açıklamaları da şöyledir: “Bel, intikâlî idrâb için gelmiştir. Müşrikler Bedir'de dünya azabıyla tehdit edildikten sonra daha şiddetli olan ahiret azabıyla da tehdit edilmişlerdir.”⁸⁶ Senâullah el-Mazharî'de (öl. 1225/1810) iki ayet arasındaki bel edatının mühim bir konudan daha mühim bir konuya intikal manası içerdiğini söylemiştir.⁸⁷ Bu durumda bel edatını intikal manası ifade eden “aslında, zaten” gibi ifadelerle tercüme etmek daha isabetlidir. İncelediğimiz meâller bu ayeti şöyle tercüme etmişlerdir:

Çantay: “Yakında o cem'iyet bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır. **Daha doğrusu** onlara va'd olunan asıl (azabın) vakti, o saatdir. O saat (in azâbı) daha belâli, daha acıdır.”

Altuntaş - Şahin: “O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır. **Hayır**, kıyamet, onların (görecekları asıl azabın) vaktidir. Kıyamet (azabı) ise daha müthiş ve daha acıdır.”

Kur'an Yolu: “Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar. **Ama** asıl vadeleri kıyamet günüdür ve kıyamet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır.”

Hayrat Neşriyat: “O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrıtılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır. **Hayır!** Onlara va'd olunan (asıl azab vakti) kıyâmettir; çünkü kıyâmet, daha dehşetli ve daha acıdır!”

Okuyan: “O topluluk, ileride bozguna uğrıtılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır. **Aslında** o (Son) Saat, onların buluşma zamanıdır ve o (Son) Saat daha dehşetlidir; daha acıdır.”

Bu meâllere bakıldığında Çantay, Kur'an Yolu ve Okuyan'ın meâlleri bel edatına (daha doğrusu, ama ve aslında) gibi mana vererek, intikal manasına idrâbî Türkçe çeviriye yansıtma çalışmaları görülür. Bu tercümede, önce geçen

⁸⁴ el-Kamer 54/45-46.

⁸⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 8/174.

⁸⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/217.

⁸⁷ Muhammed Senâullah el-Mazharî, *Tefsîru'l-Mazharî*, thk. Ahmed 'Izz el-'Înâye (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1425/2004) 9/119.

cümlenin hükmü iptal edilmemiştir. Fakat Altuntaş - Şahin ve Hayrat Neşriyat meâlleri bel edatına (hayır) manası vererek önceki cümlenin hükmünü iptal edecek bir anlam yansıtmışlardır. Bu yaklaşım ayetlerin ifade etmek istediği manaları karşılayamamaktadır.

Sonuç

Dilde varlığını sürdüren her kelimenin kendine ait kullanımı ve anlam özellikleri vardır. Arap dilinde ve Kur'ân'ı Kerîm'de en önemli konulardan biri de kelimelerin birden çok anlam taşımasıdır. Dilin yapısı gereği çok anlamlı lafızlar birbirine yakın manalar ifade ettikleri gibi birbirine zıt anlamları da içermektedir. Bu anlamlardan hangisinin tercih edileceği karinelerle belirlenir. Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında ve tercüme yoluyla Arapça dışında başka dillere aktarılmasında çok anlamlı lafızların ifade ettikleri manaları bağlamına göre belirlemek büyük önem arz etmektedir. Bu özellik kelime türlerinden isim ve fiilde olduğu gibi edatlarda da olur.

Edatlar, cümleyi oluşturan ana unsurlar ya da metni oluşturan cümleler arasında anlam ilişki oluşturarak metni inşa etmeyi kolaylaştırırlar. Tarihî süreçte Arap dilinde ve Kur'ân'ı Kerîm'deki edatların kullanımı ve taşıdıkları anlam zenginliğiyle ilgili çok derinlikli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu alanla ilgili daha spesifik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Günümüz insanı Kur'ân'ı Kerîm'i anlamak istediğinde tefsirlerden çok meâllere yöneldiği için bu tür çalışmaların meâllerde yapılarak çeviri problemlerinin tespit edilmesi çok önemli bir yerde durmaktadır. Meâl çalışmalarında kaynak dildeki lafızların cümledeki konumlarına göre taşıdıkları manaları doğru tespit ederek hedef dildeki doğru karşılığını bulmak, tercümenin sıhhati açısından zorunludur. Buna dikkat edilmediği takdirde kaynak dildeki metnin anlamı hedef dile aktarılırken ya buharlaşacak ya da kastedilmeyen anlamlar hedef dile aktarılacaktır. Bu durum kaynak metnin yanlış anlaşılmasına sebep olacağı gibi hedef dilin okurları açısından da içinden çıkılması zor anlam kargaşasına sebep olacaktır.

Sayıları her geçen gün artan meâller, çok anlamlı lafızların tercümesi konusunda bir hayli problemlili gözükmemektedir. Özellikle çok anlamlı edatların tercümesindeki problemlere dikkat çekmek ve bu alanda yapılabilecek araştırmalara katkı sunabilmek maksadıyla Kur'ân'ı Kerîm'de farklı sure ve ayetlerde 127 kere geçen "Bel" edatının kullanımını ve taşıdığı manaları tespit edildi. Bel edatının birbirine zıt iki kullanımı farklı meâller üzerinden incelenerek tercüme problemlerine dikkat çekildi. Kendisinden sonra ister müfret isim ister cümle gelsin "bel" edatı "idrâb", "istidrâk" ve "yanılgı, hata ve yanlış engellemek ve düzeltmek" gibi manalardan birini ifade eder. Idrâb, bir şeye yöneldikten sonra ondan vaz geçmek; kendinden önce geçen hükmü iptal etmek manasını ifade ettiği gibi, bazı durumlarda da önceki hükmü olduğu gibi bırakarak daha mühim bir hükme

intikal etmek manasını ifade eder. Bunlardan birincisine “*iptâlî idrâb*”, ikincisine “*intikâlî idrâb*” denir. Bel edatı kendisinden önceki hükmü iptal eden idrâb manasına kullanıldığında Türkçeye çevirisinin “hayır, asla, aksine, bilakis” gibi kelimelerle yapılması uygundur. Ancak kendisinden önceki cümlenin hükmünü iptal etmeden daha önemli olan başka bir cümleye intikal manasına olduğu durumlarda da çevirisinin “oysa, aslında, zaten” ve benzeri ifadelerle yapılması uygundur.

Arap dilindeki kullanımı itibarıyla bel edatı daha çok iptâlî idrâb için kullanıldığından bu edat, Türkçeye genellikle “aksine, bilakis, hayır” gibi manalarla tercüme edilmektedir. Bundan hareketle Kur'ân-ı Kerîm'deki bel edatının da geçtiği her ayette iptâlî idrâb ifade ettiği zannedilerek Kur'ân tercümelerinde ve meâllerde bazı hatalı çeviriler yapıldığı görülmüştür. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette yer alan bel edatı, kendinden önceki cümlenin hükmünü bozmadan yeni bir hükme geçişi ifade eder. Bu ayrıma dikkat edilmediği için bazı ayetlerin hatalı ya da eksik çeviriyle Türkçeye aktarıldığı görülmüştür. Yapılan meâl incelemelerinde çeviri hatalarının, daha çok intikâlî idrâb ifade eden bel edatının tercümesinde olduğu söylenebilir. Bel edatı, Kur'ân meâlleriyle meşgul olanların zihninde daha çok iptal manasına idrâbı çağrıştırdığı için intikal manasını ifade ettiği ayetlerde de genellikle iptal manası verilmiştir. Bu durum, ayetin ifade ettiği mananın meâl okuyucularına hatalı bir şekilde aktarılmasına sebep olmaktadır. Oysa meâl çalışması yapanların içinde “bel” edatı geçen ayetleri tercüme etmeden önce tefsirlerden ve i'râbü'l-Kur'ân eserlerinden inceleyerek idrâbın hangi çeşidini ifade ettiğini tespit edip sonra tercüme etmeleri gerekir.

Kaynakça | References

- Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Edatlar*. Konya: Tekin Kitabevi, 1981.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Bâkûlî, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn. *Şerhu'l-lüma'*. thk. İbrâhim b. Muhammed 'Ubâde. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411/1990.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdülkâdir en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1412.
- Beyzâvî, Nasıruddîn Ebu'l-Hayr Abdullâh b. Ömer. *Envâru't-tenzîlve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Câmî, Nûreddîn Abdurrahmân. *el-Fevâidü'z-zıyâiyye*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. 2 Cilt. Katar: Dâru'l-Ensâr, ts.
- Durmuş, İsmail. “İstidrâk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/329-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf. *İrtişâfu'd-drab min lisâni'l-Arab*. thk. Receb Osman Muhammed. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1. Basım, 1418/1998.

- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf.*el-Bahru'l-muhît*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1432/2010.
- Ebüsüûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*. 9 Cilt. Kahire: Dârü'l-Mushaf, ts.
- Enbârî, Ebü'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed. *Esrâru'l-arabiyye*.thk. Muhammed Behcet el-Baytâr. Dımeşk: Matbûa'tü'l-Mecmei'l-Arabî, ts.
- Esterâbâdî, Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Yahya Beşîr Mısrî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1417.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-dürüsü'l-arabiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1414/1993.
- Güman, Osman. *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Hacibekiroğlu, Abdullah. *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Hân, Muhammed. "Arap Dilinde Edatların Yapı ve Fonksiyonları". çev. Abdullah Hacibekiroğlu, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*14/28 (2015/2), 129-140.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhiret-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûniyye, 1. Basım. 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz*. thk. Abüselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân. *Kâfiye*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn el-Ensârî.*Mugni'l-lebib 'an kütübi'l-e'ârib*. thk. Mâzin el-Mübârek-Muhammed Ali Hamdullah. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1384/1964.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn el-Ensârî. *Şerhu şüzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-Arab*. thk. Abdulganî ed-Dakr. Suriye: eş-Şeriketü'l-Müttahide li't-Tevzî', ts.
- İbn Kemâl Paşa, Şemsüddîn Ahmed. *Esrâru'n-nahv*. thk. Ahmed Hasan Hâmid. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed el-Endelüsî. *Şeru't-teshîl*. thk. Abdurrahmân es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Hicr, 1. Basım, 1410/1990.
- İbn Serrâc, Muhammed b. es-Serî el-Bağdâdî. *el-Usûl fi'n-nahv*. thk. Muhammed Osman. Kahire: el-Mektebetü's-Sekâfiyye ed-Dîniyye, 1. Basım, 1430/2009.
- İbn Yaîş, Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî el-Halebî. *Şerhu'l-Mufasssal*. 10 Cilt. Mısır: et-Tabâatü'l-Müniriyye, ts.
- İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed eş-Şâzelî. *el-Bahru'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*.thk. Ahmed Abdullah Kureşî. 5 Cilt. Kahire: Matâbiu'l-Heyeti'l-Mısriyye, 1419/1999.
- İcî, Ebü'l-Meâlî Muînüddîn Muhammed. *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdülhamîd Hündâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kırcı, Recep. "Arap Dilindeki ğ ve ş Edatları İle İlgili Bir İnceleme". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 /1 (Haziran 2021), 588-600.
- Kur'an Meal-Tefsir*. çev. Mehmet Okuyan. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Kur'an Yolu Meâlî*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.

- Kur'an'ı Kerim Meâli*. çev. Hayrat Neşriyat İlim Araştırma Heyeti. İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2016.
- Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. çev. Hasan Basri Çantay. İstanbul: Elif Ofset Yayınları, 15. Basım, 1410/1990.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 16. Basım, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abullah b. Abûlmuhsin et-Türkî. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1427/2006.
- Mahallî, Celâlüddîn-Suyûtî, Celâlüddîn. *Tefsîru'l-celâleyn*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvut, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, ts.
- Mazharî, Muhammed Senâullah. *Tefsîru'l-Mazharî*. thk. Ahmed 'Izz el-'Înâye. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1425/2004.
- Molla Hüsrevî, Muhammed b. Ferâmurz Hüsrevî. *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtî'l-vüsûl*. İstanbul: Eser Kitabevi, ts.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdulhâlik 'Uzeyme. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 2. Basım, 1415/1994.
- 'Uzeyme, Muhammed Abdülhâlik. *Dirâsât fi üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 11 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Râğib el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım. *Mukaddimetü câmi't-tefâsîr*. thk. Ahmed Hasan Ferhât. Kuveyt: Dâru'd-Da've, 1. Basım, 1405/1984.
- Râğib, el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1417/1997.
- Rummânî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsâ. *Me'âni'l-hurûf*. thk. İrfân b. Selîm el-Hassûne. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Basım, 1426/2005.
- Samarrâî, Fâdil Sâlih. *Me'âni'n-nahv*. 4. Cilt. Amman: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1420/2000.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *ed-Dürrü'l-masûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd. 11 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sîbeveyhi, Ebü Bîşr Amr b. Osmân el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1408/1988.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed Ali. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurrahmân 'Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, ts.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî. *Mevsûa'ü keşşâfi isdilâhâti'l-funûn*. thk. Ali Dahruc. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâsirûn, 1. Basım, 1996.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân. *el-İdâh fi 'ileli'n-nahv*. thk. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1. Basım, 1986.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf'an gavâmizi't-tenzîl*. thk. 'Adil Ahmed el-Mevcûd-Ali Muhammed el-Mu'avviz. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Abîkân, 1. Basım, 1418/1998.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Mufassal fi san'ati'l-i'râb*. thk. Fahr Sâlih Kadâre. Ammân: Dâru 'Ammâr, 1. Basım, 1425/2004.
- Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedruddîn. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4. Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, ts.